EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY, SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES
ISSN 2618-1274 (Print), ISSN 2618-1282 (Online)
Journal home page: https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index

ФІЛОСОФІЯ

Лариса Сергіївна ТАРАСЮК
Доктор філософських наук,
професор кафедри філософії та релігієзнавства,
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, 04053,
Україна
E-mail: l.tarasiuk@kubg.edu.ua, ORSID: https://orcid.org/0000-0002-3863-7707

Larisa TARASYUK
Doctor of Philosophy, professor at the Departament
of Philosophy and Religious stadies,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
18/2 Bulvarno-Kudriavska St.,
Kyiv, Ukraine

Ельміра Наріманівна АБЛЯЛІМОВА-ЧИЙГОЗ
Аспірантка кафедри філософії та релігієзнавства,
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, 04053,
Україна
E-mail: e.ablialimovachyihos.asp@kubg.edu.ua, ORCID: https://orcid.org/0009-0005-6687-4311

Elmira ABLYALIMOVA-CHIYHOZ
Postgraduate Student at the Department
of Philosophy and Religious Studies,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
18/2, Bulvarno-Kudriavska St.,
Kyiv, Ukraine

УДК 130.2: 124.5: 114

КРИМ ЯК ТОПОС У ПАРАДИГМІ МІФОЛОГЕМ: ПОСТКОЛОНІАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТОРУ

Received 15 November 2025; revised 03 December 2025; accepted 05 December 2025
DOI: 10.15421/342544

Анотація

Стаття присвячена аналізу Криму як топосу – культурного, філософського та історичного простору. Авторки аналізують, як змінювалося уявлення про Крим в трьох головних дискурсах: українському, кримськотатарському та російському та простежують трансформації символічного образу півострову. В статті аналізується трансформація міфологеми Криму у російській політичній та культурній уяві - від візантійських уявлень до складової сучасної політичної ідеології, що сакралізує територію як «священний простір» Росії. Цей процес детально досліджено в роботах українського науковця Руслани Демчук, яка висвітлює механізми формування імперського наративу та його відтворення в культурній, історичній та геополітичній уяві. Водночас авторки прагнуть переосмислити образ Криму в українській уяві крізь історичну ретроспективу, досліджуючи, як змінювалися його символічні конструкти в різні періоди. У статті пропонуються нові інтерпретаційні моделі: топос «щитового братерства» (для початку XVIII ст.), топос «пошуку взаєморозуміння» (для української історіософії кінця XIX – початку XX ст.), «спробу реконструкції» (для періоду 1920-30-х років) та топос «філософської апорії» (для сучасної ситуації після 2014 року). Це переосмислення, попри фрагментарність, відображає перехід від колоніального наслідування до спроби формування власної візії Криму – як топосу культурного діалогу, співіснування та історичної взаємодії. Окремо окреслюється кримськотатарський наратив, його основою є ідея Криму як єдиної історичної батьківщини, простору права бути і суб'єктності. У статті лише окреслено основні риси цієї уяви, зокрема через інтерв'ю з лідерами національного руху та фрагменти культурної рефлексії, що вимагає подальшого глибшого вивчення - як у контексті локальної філософії історії, так і в рамках ширших постколоніальних студій. Стаття підкреслює, що Крим не може бути зведений до однорідного історичного чи етнічного образу. Натомість цей півострів – простір багатовимірної пам'яті, суперечливих наративів та незавершеної символічної реконструкції, що вимагає комплексного, філософсько-історичного підходу.

Ключові слова: Крим, топос, міфологема, символічний простір, апорія.

© Тарасюк Л.С., Аблялімова-Чийгоз Е.Н., 2025. All rights reserved.

CRIMEA AS A TOPOS IN THE PARADIGM OF MYTHOLOGY: POSTCOLONIAL UNDERSTANDING OF SYMBOLIC SPACE

Abstract

This article examines Crimea as a topos – a cultural, philosophical, and historical space – through the dynamics of its representation in three major discourses: Ukrainian, Crimean Tatar, and Russian. The authors trace how the symbolic image of the peninsula has transformed across these traditions. Special attention is devoted to the evolution of the Crimean mythologem in Russian political and cultural imagination—from Byzantine precedents to its incorporation into contemporary political ideology that sacralizes Crimea as Russia's "sacred space."This process has been extensively studied by Ukrainian scholars, particularly Ruslana Demchuk, who analyzes the mechanisms through which the imperial narrative is constructed and reproduced in cultural, historical, and geopolitical imagination.

At the same time, the authors seek to reinterpret the image of Crimea within the Ukrainian intellectual tradition by examining the changing symbolic frameworks applied to the peninsula in different historical periods. The article proposes several new interpretative models: the topos of "the brotherhood of the shield" (early 18th century), the topos of "seeking mutual understanding" (Ukrainian historiosophy of the late 19th – early 20th centuries), "attempt at reconstruction" (for the period 1920-30) and the topos of "philosophical aporia" (the contemporary period after 2014). This reinterpretation, despite its fragmentary nature, reflects a shift from colonial imitation to an attempt to articulate a distinctly Ukrainian vision of Crimea as a space of cultural dialogue, coexistence, and historical interaction.

The Crimean Tatar narrative is examined separately. It is grounded in the idea of Crimea as a single historical homeland – a space of collective belonging, existential continuity, and political subjectivity. In this article, the main contours of this vision are outlined only preliminarily, drawing on interviews with leaders of the national movement and fragments of cultural reflection; this dimension requires further, more in-depth study, both within the local philosophy of history and in broader postcolonial research frameworks.

The article ultimately argues that Crimea cannot be reduced to a homogeneous historical or ethnic image. Rather, the peninsula constitutes a space of multidimensional memory, competing narratives, and an unfinished symbolic reconfiguration that calls for a comprehensive philosophical and historical analysis.

Keywords: Crimea, topos, mythologem, symbolic space, aporia.

Вступ.

Сучасна війна росії проти України є не лише збройним конфліктом, а й формою «гуманітарної агресії» – однією з ключових технологій сучасного гібридного протистояння. Якщо метою збройної агресії є фізичне знищення супротивника, то «гуманітарна агресія має на меті руйнування ідентичності народу» [Ablialimova-Chyihoz 2025: 35]. У цьому контексті атака спрямована не тільки на інфраструктуру чи населення, а передусім – на культурну пам'ять, мову, традиції, релігію та систему знань.

Особливо гостро гуманітарна агресія росії проявляється в окупованому Криму, де дії окупаційної влади мають характер системної культурної інтервенції. Така інтервенція, на нашу думку, одночасно є агресивною – оскільки здійснюється насильницькими методами і з метою повного підпорядкування ідентичності, – та деструктивною - оскільки призводить до втрати культурного коду, пам'яті й тяглості поколінь [Кравчук 2024; Демчук 2015]. Йдеться не лише про нав'язування імперського історичного наративу, витіснення кримськотатарської та української мов із публічного простору, індокринацію освіти, а й про фізичне, інституційне та символічне руйнування культурної спадщини.

Водночас, Крим є не лише географічним простором, а складним феноменом культурної та символічної взаємодії, який у межах філософського дискурсу може розглядатися як текст, насичений багатошаровими цивілізаційними смислами. Упродовж століть півострів був ареною перетину культур, релігій, наративних систем і політичних домінант, водночас залишаючись об'єктом колоніального символічного освоєння. У сучасних умовах Крим постає не лише як геополітичне питання, а як об'єкт, у якому сконцентровані імперські та антиколоніальні смисли, що вимагає філософського осмислення в контексті постколоніального знання.

У цьому контексті особливого значення набуває спадщина кримських татар – корінного народу Криму, який історично зазнавав втрату державності (1783), витіснення, асиміляції, насильницької депортації (1944), а нині (після 2014

року) – репресій, сучасних форм мовного і культурного витіснення в умовах російської окупації. Їхня культура, мова, матеріальна і нематеріальна спадщина стали мішенню гуманітарної агресії, мета якої – остаточне витіснення кримських татар із історичної та символічної мапи півострова.

Ця стаття має **на меті** здійснити філософську інтерпретацію Криму як символічного простору, в якому через спадщину кримськотатарського народу проявляються ключові суперечності між імперською і постколоніальною візією історії. Вона покликана дослідити проблеми репрезентації знання як засадничі для осмислення культурного простору.

У центрі дослідження перебуває не лише осмислення історичного досвіду, а й потенціал філософського переосмислення майбутнього, в якому Крим постає не як об'єкт символічної чи політичної маніпуляції, а як простір відновлення культурної суб'єктності, колективної пам'яті та історичної гідності.

Виклад основного матеріалу.

Теоретико-методологічні засади.

У цьому дослідженні ключовими поняттями виступають топос, міфологема та символічний простір, які розглядаються в міждисциплінарному перетині філософії, культурології, філології, історії, постколоніальних студій та регіоналістики.

У культурологічній регіонолістиці топос (грец. topos – місце) локального ідентифікаційного простору осмислюється як життєвий контекст людини - особлива частина індивідуального або колективного досвіду, що набуває етнокультурного й ментально-світоглядного наповнення. Саме цей простір, пов'язаний із дитинством, родом, соціалізацією та емоційною пам'яттю, стає підґрунтям формування базових цінностей, світобачення й ідентичності. Він вживається як категорія, що охоплює культурне, сакральне й символічне значення простору. Саме в такому контексті це поняття досліджують українські дослідники Л.Микуланинець, Р.Демчук, М.Колінько, Г.Файзулліна, І.Ткаченко, С.Стежко та інші. У цьому сенсі Крим постає не лише як географічна одиниця, а як простір культурної кодифікації, у якому формуються фундаментальні ідеологеми національної ідентичності, репрезентації влади, уявлення про історичну тяглість і цивілізаційну приналежність. Він функціонує як концентрат пам'яті, травматичного досвіду та геокультурних амбіцій, що відображає глибинні конфлікти щодо смислів належності й легітимності.

Концепт міфологеми – як сюжетної, тематичної чи образної універсалії – також залишається ключовим і концептуально значущим у сучасних гуманітарних студіях в Україні. Вітчизняні науковці, зокрема Р.Демчук, Г.Файзулліна, С.Кримський, М.Жулинський та інші зосереджують увагу на вивченні міфологем у контексті формування національної ідентичності, осмислення культурної пам'яті, символіки простору та історико-наративних конструкцій. Міфологема – це базова структурна одиниця міфу, яка здатна трансформуватися в національний символ або елемент ідеологічної конструкції. У даному дослідженні вона фіксується як механізм творення колективної уяви про Крим: «батьківщина», «каторга», «сакральний центр», «втрачений рай», «храмова гора» тощо. Міфологеми функціонують як інструменти легітимації політики та ідентичності, формуючи символічний образ Криму в різних культурних ідеологіях.

Символічний простір – це спосіб структурування реальності через знаки, символи, пам'ять і уявлення. У цьому сенсі Крим – простір палімпсесту, нашарування символічних просторів: античного, християнського, золотоординського, тюркського, російського, імперського, українського, національного, пострадянського, кримськотатарського тощо. Сакралізація простору є одним із ключових механізмів формування національної уяви.

Міждисциплінарні методологічні підходи дозволяють осмислювати Крим як живий текст культури – топос із власною топосферою, наділений історично змінною ідентичністю. У цьому зв'язку вітчизняна гуманітаристика останніх десятиліть (зокрема, Г.Файзулліна, Н.Паніна, В.Каганський та інші) активно розвиває концепт локального простору, регіональної свідомості та «ландшафту особистості», де місце виступає фільтром сприйняття, носієм пам'яті, джерелом ідентичності.

У цій оптиці Крим аналізується як регіональний топос, що перебуває у постійному перехресті імперських, національних і культурно-релігійних координат. Парадигма культурної географії дозволяє виявити, як конкретне місце (Крим) стає полем боротьби символічних наративів, як формується його «біографія простору», і як історичні, літературні, політичні тексти вписують Крим у ширшу геополітичну та культурну матрицю.

Таким чином, запропонований аналітичний апарат – топос, міфологема, символічний простір у поєднанні з міждисциплінарними підходами –

забезпечує комплексне осмислення трансформацій образу Криму у трьох дискурсивних площинах: українській, російській та кримськотатарській.

Історична динаміка уявлень про Крим.

Крим як географічна та історико-культурна реальність не зводиться лише до топоніма чи територіальної одиниці – це простір, насичений цивілізаційними смислами, що формувалися впродовж тисячоліть. Його культурний ландшафт віддзеркалює складну історичну багатошаровість, що сформувалася впродовж різних епох під впливом різних традицій, мовних і релігійних практик, у межах яких переплiталися як конфліктне співіснування, так і творче взаємопроникнення. Показовим прикладом культурної тяглості є Херсонес Таврійський – античне місто, засноване греками у V ст. до н.е. На його прикладі простежується континуїтет епох, які залишили відбиток на урбаністичній структурі, політичній організації, релігійному та філософському житті: від класичної грецької демократії (IV-III ст. до н.е.), через римське панування (II ст. н.е.) до візантійського періоду (VI-XIII ст.) [Бобровський 2014]. Така історична тяглість є унікальною, оскільки відображає не лише зміну політичних центрів, але й спроможність локальних спільнот інтерпретувати та адаптувати зовнішні впливи у межах власної культурної матриці.

З іншого боку, Крим був ареною взаємодії степових кочових цивілізацій та морських республік, які суттєво вплинули на формування культурного коду півострова [Крим: шлях крізь віки 2014: 18, 22, 107]. Скіфи, готи, гуни, сармати та інші, та згодом етнокультурний компонент Золотої Орди принесли із собою інститути влади, художню стилістику, моделі організації простору, ісламський релігійно-філософський дискурс [Крим: шлях крізь віки 2014: 77, 6]. Важливий вплив здійснили також венеційські та генуезькі колонії, що існували на південному узбережжі Криму у XIII-XV ст. і привнесли елементи західноєвропейської урбаністики, торгових інститутів і християнського впливу латинського обряду. Через ці колонії Крим був включений у світ середземноморських торгових мереж.

Цей процес міжцивілізаційної взаємодії створив унікальну культурну амальгаму, де запозичення не означали асиміляції, а – збагачення. У цьому контексті кримські татари постають не як спадкоємці якоїсь однієї традиції, а як результат історично тривалого синтезу, в основі якого – здатність до збереження і трансформації культурного капіталу різних традицій та епох [Williams 2001]. Саме цей досвід – жити на перетині культур, не втрачаючи себе – визначає філософську унікальність Криму як символічного простору, в якому культурна поліфонія є не загрозою, а чинником життєздатності та історичного самозбереження. В цьому контексті новаторською є праця Браяна Гліна Вільямса, яка пропонує реінтепретацію походження кримських татар. Автор заперечує спрощене уявлення про них як виключно нащадків монгольських загарбників і кочових орд XIII століття. Натомість він доводить, що кримські татари – це гетерогенна етнічна спільнота, яка сформувалася внаслідок багатовікового змішування грецьких, готських, вірменських, італійських та інших християнських груп, що згодом прийняли іслам і тюркізувалися. Складна етнічна композиція цього народу, за думкою автора, є результатом тривалого етнокультурного синтезу – міграцій, асиміляційних процесів, релігійних трансформацій, а не просто «чистої кочової крові». Вільямс особливо наголошує, що сучасні кримські татари – це продукт історичної еволюції, в якій тісно переплелися осілі та кочові елементи, що формували унікальну культурну ідентичність народу.

Російські імперські та постімперські проєкції Криму.

Крим у російській політичній та культурній уяві постає не лише як географічна територія, а як міфологема, що виконує стратегічну функцію сакралізації імперського порядку. Цей процес був поетапним, охоплюючи античну спадщину, візантійську традицію, імперський колоніалізм XVIII ст., радянську ідеологію та сучасну геополітичну міфотворчість. Цей процес сакралізації Криму в російському дискурсі детально аналізує Руслана Демчук, яка вказує на еволюцію «кримського міфу» від античних і візантійських уявлень до сучасної політичної міфологеми «Крим як Храмова гора» [Демчук 2013; 2016].

Такий підхід дозволяє не просто описати історичні пласти трансформації образу Криму, а виявити механізми, через які імперські імперативи переосмислювали і переписували топос півострова, надаючи йому нових сенсів, легітимізуючи політичною міфологією факти окупації чи приєднання.

Ключовим моментом у формуванні російської імперської уяви щодо Криму, за Русланою Демчук, стало його символічне привласнення до простору сакральної легітимації московської

державності. Від кінця XV – початку XVI століття, після падіння Візантійської імперії, у московському царстві оформлюється концепція месіанського покликання як спадкоємця православного світу. Центральним елементом цієї доктрини стала ідеологема «москва – Третій Рим», що не лише обґрунтовувала винятковість московії, а й надавала їй цивілізаційної місії щодо продовження візантійської традиції.

У XVIII столітті за добу Катерини II була розроблена ключова стратегічна доктрина російської імперії – так званий «Грецький проєкт», широка програма завоювань і дипломатичних дій російської імперії, що заклав підвалини зовнішньої політики росії на два століття. Документ тісно пов'язаний із геополітичними амбіціями щодо Візантії/Константинополя та включає витіснення Османської імперії, реставрацію Грецької імперії (Візантії) на базі колишніх турецьких володінь, посадку на престол цієї відновленої Візантії представника російського імператорського дому [Крим: шлях крізь віки 2014: 181]. Крим фігурує як проміжна стратегічна ланка на шляху до завоювання Константинополя – сакральної цілі, символічного спадкоємця християнського Сходу. Таким чином, простір Криму в імперській уяві починає виконувати функцію військово-політичного ресурсу, що уможливлює імперське розгортання. Оскільки початкова мета так званого «грецького проєкту» Катерини II – встановлення контролю над Константинополем і відновлення «неовізантійської» імперії під російським керівництвом – залишилася нездійсненою, вона трансформується в інший, менш амбітний проєкт символічної реконкісти: росія зосередилася на Криму як його замінніку. Цей зсув позначає перехід від культурного візантинізму – ідеалізованого образу Візантії як джерела православної цивілізації – до політичного візантизму, в межах якого Візантія реплікується через територіальну експансію, ідеологічну реставрацію та символічне присвоєння. Півострів починає функціонувати як легітимізуючий топос, своєрідний культурно-історичний артефакт, який надає історичної глибини та тяглості імперській ідеї «священної спадкоємності». В російському імперському мисленні XVIII століття півострів починає розглядатися як центральний елемент у проектуванні геополітичної та сакральної мапи майбутньої імперії.

Анексія 1783 році ознаменувала руйнацію Кримського ханства – державного утворення з багатовіковою історією – і започаткувала масштабну перекодифікацію тюркського простору на «грецький» з перейменуванням міст (згідно з указом Катерини II від 1784 р. Ахтіяр перейменований на Севастополь, Ак-Мечеть – на Сімферополь, Кафа – на Феодосію тощо), сакралізацією ландшафтів, насадженням православної топографії [Демчук 2015]. Крим стає моделлю віднайденої спадщини, репрезентуючи утвердження «російської Таврриди». Імперська інтервенція здійснювалась не тільки в культурний та релігійний, а й у місцевий економічний та демографічний простори. А подорож Катерини II 1787 року новими захопленими територіями слугувала актом легітимації нового імперського порядку.

Водночас із символічною реінтерпретацією відбулося системне витіснення кримськотатарського населення: обезземелення корінного населення, зумовлене експропріацією земель та майна, утиски в релігійній, економічній сферах, переміщення та спалення архивів, примусова військова повинність тощо [Ванієв 2015]. Ці дії спричинили масову еміграцію кримських татар, передусім до Османської імперії, й поставили під загрозу саме існування корінного народу, фактично створивши умови для втрати територіальної тяглості їхнього буття. Так, унаслідок першої хвилі еміграції (1780-790 рр.) чисельність татар у Криму зменшилася в чотири рази. Вважається, що під час цієї хвилі виїхало від 80 до 300 тис. осіб, яких заміщали нові мешканці з різних куточків росії [Крим: шлях крізь віки 2014: 56]. Незважаючи на таку тенденцію, кримські татари становили абсолютну більшість населення півострова до 1864 року (понад 50%), та залишалися найбільш чисельною етнічною групою – відносною більшістю – до кінця XIX століття, складаючи близько 36% за переписом 1897 року.

Після остаточної інкорпорації півострова до складу імперії у XIX столітті півострів перетворюється на простір естетизації – літературні та мандрівні тексти творять образ Криму як культурно-естетичного об'єкту милування, де пейзажі поєднуються з історичними пам'ятками. У цьому наративі Крим вже не лише спадщина, а й імперський трофей – територія, що «належить» за правом сили, естетично привласнена через архітектуру, урбаністику та культурну репрезентацію.

Ця тенденція знаходить продовження в радянський період, коли конструюється офіційний героїко-патріотичний наратив – «Севастополь – гордість російських моряків», «місто руської слави», які репродукують архетип героїчного захисту

імперії та утверджують Крим як непорушний бастіон російської величі.

Депортація 1944 року, внаслідок якої корінний народ був позбавлений не лише фізичної присутності на півострові, а й будь-якого місця в радянській історичній пам'яті, стала кульмінацією політики виключення. Починаючи з цього моменту, кримськотатарська тематика майже повністю зникає з офіційного радянського історичного дискурсу, поступаючись місцем уніфікованій ідеологічній наративі «чужого» [Папакін 2015]. На цьому ґрунті вибудовуються ключові постулати радянської історіографії, зокрема: «занепад Русі як наслідок татаро-монгольського ярма», «московія як визволитель українських земель», «історична боротьба українського народу за звільнення від турецько-татарської загрози» (Відкрита лекція «Кримські татари в історії України: як формувати спільну пам'ять про минуле?»). Такі конструкції закріплюють у колективній свідомості образ кримськотатарського минулого як ворожого, маргінального й позбавленого суб'єктності. У результаті культурні, економічні, політичні й інтелектуальні здобутки періоду ханства залишилися поза межами легітимної історичної пам'яті. У такій парадигмі кримські татари втрачають статус корінного народу, а Крим – статус простору багатовікової мусульманської тюркської культури. Це ідеологічне витіснення мало довготривалі наслідки для пам'яті, самоідентифікації та політичної суб'єктності кримськотатарського народу.

Влада вела послідовну політику з викоріненння пам'яті про кримськотатарську присутність у культурному й географічному ландшафті півострова. Одним із ключових засобів цієї політики став Указ Верховної Ради РРФСР № 621/6 від 14 грудня 1944 р. «Про перейменування районів та районних центрів Кримської АРСР» («О переименовании районов и районных центров Крымской АССР»), що мав на меті стерти історичну пам'ять і знеособити культурний простір.

Паралельно здійснювалось ідеологічне переписування минулого: у радянській наративі депортація кримських татар подавалася як необхідний захід, а діяльність їхніх лідерів – зокрема Мустафи Джемілєва – інтерпретувалася крізь призму ворожості до радянської держави, з навішуванням дискредитаційних ярликів на кшталт «ворог СРСР».

Показово, що навіть наприкінці 1980-х років ці наративи зберігали актуальність у державній політиці. Так, 9 червня 1988 року було опубліковано офіційне повідомлення ТАСС від імені комісії під головуванням А.А.Громика, в якому аргументувалась «неможливість і недоцільність» повернення кримських татар на півострів. Цей документ віддзеркалював сталу позицію радянської влади щодо неприйняття історичної справедливості й відмову визнавати права корінного народу на повернення, аж до розпаду СРСР.

Після розпаду СРСР у російському культурному й політичному просторі виникає ностальгійний міф, що Крим – це символ утраченої імперської величі, за терміном Р.Демчук – «втрачений рай». Цей дискурс спирався на ностальгійне уявлення про Крим як про ідеалізований простір минулого – місце імперської величі, культурного блиску та естетичної насолоди. У ньому Крим більше не мислиться як частина складної багатонаціональної та постколоніальної реальності, а як втрачений символ «великої держави», до якої необхідно повернутися. У художній літературі, публіцистиці, медіа та неофіційній риториці 1990-х–2000-х років формується уявлення про Крим як екзотизований простір «золотої доби» імперії – простір палаців, воєнної слави, морських пейзажів, «русского культурного пространства». Цей образ активно культивувався через туристичну індустрію, телевізійні фільми, книги, документалістику. Водночас ігнорувалося або маргіналізувалося реальне політичне, соціальне й демографічне різноманіття півострова, зокрема – повернення кримських татар і їхня боротьба за права.

«Втрачений рай» у цьому контексті – не лише естетична або сентиментальна конструкція, а політико-ідеологічна матриця, яка готувала ґрунт для легітимації подальшої анексії. Крим постає не як територія іншої держави, а як «споконвічна російська земля», яка «несправедливо була відірвана» й яку «необхідно повернути». У такому дискурсі немає місця кримськотатарському народу, українському суверенітету та постколоніальній рефлексії.

Одразу після незаконної окупації півострову, 4 грудня 2014 року В.Путін офіційно вживає метафору, порівнюючи Крим із Храмовою горою – сакральним центром, що має «величезне цивілізаційне значення для росії», актуалізував нову форму дискурсу [Демчук 2016]. Цей концепт узаконює незаконні дії через релігійно-міфологічну легітимацію, підмінюючи міжнародне право сакральною символікою: вона подає півострів не як територіальний придаток, а як сакральний центр, місце «історичного повернення» та духовної приналежності. Така міфологія легітимізує

сучасну окупацію як «відновлення історичної справедливості», маскуючи її під «захист віри і традицій» та виправдовувати політичні дії на міжнародній арені.

Динаміка українського уявлення про Крим: від ворожого до інтегрованого.

Ще у добу Київської Русі Крим сприймався не як периферія, а як джерело духовного світла та простір християнської легітимації: хрещення князя Володимира в Корсуні (Херсонесі) виступає архетиповою сценою входження Русі до східнохристиянського світу, а сама подія супроводжується здобуттям сакральних реліквій – мощей Климента і чудотворної ікони Миколая, які згодом стають символічним ядром київського сакрального простору [Демчук 2013].

Починаючи з XIV ст., за думкою Р.Демчук, в українській культурі формується дискурс «Крим як загроза», що змінює уявлення про півострів – від сакрального місця хрещення Русі до «чужої землі», пов'язаної з неволею та небезпекою. В українському фольклорі, історичній літературі Крим репрезентували як місце каторги, ясиру, поневолення [Галенко 2004]. Закріплюється опозиція «своя/чужа земля», де Крим – ворожий простір, що загрожує ідентичності українців, а «татарин» був символом інакшості й загрози.

Втім, починаючи з XVI-XVII століть, у ставленні до Криму в українській культурній уяві простежуються ознаки амбівалентності. Народна творчість – зокрема думи й балади – зберегла згадки про козаків, які, потрапивши в полон, приймали іслам і залишалися на території Кримського ханства. В окремих випадках їм надавали земельні наділи й господарську допомогу. Таких осіб народна традиція означила як потурнаки. У цьому образі виявляється не лише мотив зради, а й прихована етнокультурна спорідненість, яка створювала можливість бачити в «іншому» – кримському татаринові – відбиття власної історичної травми. Отже, є підстави припустити, що в цей період формується новий образ Криму – не винятково як загрози, а як амбівалентного простору спільної долі.

Цей зсув особливо чітко артикулює Пилип Орлик у Конституція 1710 року, яка передбачала союз із Кримським ханством на засадах «братерства та єднання військового…аби ні в чому з державою Кримською дружба і побратимство не порушилися…». Це дає підстави говорити про появу нового символічного виміру кримського топосу – не як простору виключно загрози, а як топосу «*Щитового братерства*[1]». Йдеться не про ідилію міжкультурного порозуміння, а про політичну формулу спільного виживання в умовах імперської загрози, насамперед – з боку московії. Обидві сторони розуміли, що ворожнеча між ними відкривала простір для агресора, натомість союз міг виступати оборонною конструкцією, здатною стримувати експансію.

Образ Криму як топосу «щитового братерства» дає змогу зняти спрощену дихотомію «свій – чужий» і натомість осмислити історичну тяглість такого союзу, як умови спільного виживання.

Однак, наступні півтори століття Україна опинилася під впливом російського культурного наративу.

З початком національного пробудження (XIX – поч. XX ст.), українська інтелігенція почала шукати наукові підстави для переосмислення взаємин із Кримом: формується нове бачення українсько-кримськотатарських взаємовідносин – не лише крізь призму конфліктів, а як результат тривалої культурної взаємодії. М.Драгоманов, М.Сумцов, А.Кримський, О.Карушка звертали увагу на фольклорні й мовні запозичення з турецько-татарського середовища, що засвідчувало живий контакт між спільнотами. У свою чергу, М.Грушевський інтегрував історію Кримського ханату в український наратив, визнаючи складність степових процесів. Водночас, формується уявлення про спільний простір, де співіснували політичні інтереси, культурні запозичення, епізодичні союзи та взаємні впливи, формується топос «стриманої взаємності». Такий підхід не тільки руйнує етноцентричні стереотипи, а й сприяє відновленню багатоголосої пам'яті та формуванню спільної ідентичності.

Короткий період 1920-1930-х років міг би стати відправною точкою для формування нового наративу про Крим: у цей час українські історики та сходознавці, зокрема В.Пархоменко, А.Кримський, М.Горбань – прагнули подолати упереджене уявлення про «дикий степ» і переосмислити роль Криму в українській історії. В центрі уваги опинилися мирні практики – торгівля, трудова міграція, вплив у матеріальній та духовній культурах.

У цей самий період і в самому Криму спостерігалося національно-культурне піднесення:

[1] Термін, запропонований авторами статті

проводилися археологічні та етнографічні експедиції за участі Усеїна Боданінського (1877-1938 (розстріляний), кримськотатарський художник, етнограф, історик) та Османа Акчокракли (1879-1938 (розстріляний), кримськотатарський історик-археолог, прозаїк, поет, викладач у Київського та Харківського університетів), які поповнювали колекції створеного в 1917 році виконавчим комітетом загальнонаціонального з'їзду (Курултаю) кримськотатарського народу першого національного Музею історії та культури кримських татар [Іванець, Когут 2019]. Артефакти, зібрані під час експедицій, стали не лише підґрунтям для формування музейної колекції та збереження матеріальної спадщини кримськотатарського народу, але й залишаються важливим джерелом для досліджень у різних наукових галузях.

Цей короткий, але інтенсивний етап співпраці й академічного прориву можна охарактеризувати як «спробу реконструкції[2]» існуючих історичних наративів, що переважали у російській історіографії. Йшлося про формування альтернативного наукового бачення минулого – багатополярного, відкритого до вивчення взаємодій між Україною, Кримом і навіть у більш ширшому контексті – Близьким Сходом. Цей період був перерваний політикою сталінського режиму: ліквідація сходознавства, як наукового напрямку на початку 1930-х років та репресії проти кримськотатарської інтелігенції (1937-1938) зупинили розвиток цього діалогу на десятиліття.

Передача Криму Україні у 1954 році не стала підставою для зміни історичної уяви. Україна де-факто не сприймала Крим як свій, а радянська ідеологія продовжувала його репрезентувати через російський дискурс – «місто російської слави», «форпост імперії». Кримські татари були зниклими з історичного поля, їхня культура маргіналізована. Історіографічна порожнеча в українському наративі була очевидною.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 році Крим постає не як осмислений історико-культурний топос, а як простір символічної невизначеності. У цьому періоді не відбувається філософського оформлення цілісного українського бачення Криму – натомість співіснують три конкуруючі наративи, кожен із яких по-своєму намагається привласнити або пояснити цю територію.

Першим був російський міфологічний дискурс – концепт «втраченого раю», де Крим уявлявся як частина «великої російської культури», місце ностальгії за імперією, з романтизованими уявленнями про «русскую Тавриду». Цей наратив активно продукувався в культурі, літературі, політичній риториці й медіа.

Другим був кримськотатарський наратив, зосереджений на боротьбі за право бути. Його фундаментом стало не стільки минуле, скільки моральне й політичне право на суб'єктність – бути визнаними корінним народом, повернутися на свою землю, говорити власною мовою, вшановувати своїх героїв, зберігати свою культуру. Цей дискурс спирався не на ностальгію, а на правозахисну логіку – боротьбу за право бути в Криму як у власному домі.

Третій – український – залишався найбільш фрагментарним. Він коливався між адаптацією радянських імперських уявлень, спробами створити власний етноцентричний міф та новітніми концепціями «українського Криму». Проте цей образ так і не кристалізувався – він залишився внутрішньо суперечливим, фрагментарним, вразливим до зовнішніх впливів і здебільшого обмежувався правовими деклараціями, не перетворившись на цілісний культурний топос.

Після анексії 2014 року ця невизначеність не зникає – навпаки, загострюється. Топос Криму переходить у сферу стратегічної уяви: він одночасно постає як втрачена територія, як частина кримськотатарської історичної батьківщини, як простір обіцянки обов'язкового повернення, як знак національної травми, як архіпелаг багатокультурної взаємодії, і водночас – як «чужий» або недостатньо освоєний простір у колективному українському уявленні. Усе це формує ситуацію багатошарової символічної амбівалентності, в якій Крим – це радше відкрите питання, ніж сформована частина української ідентичності.

Отже, топос Криму постає не як стабільний образ, а як філософська апорія – точка напруги між історичною пам'яттю, етнополітичною реальністю та уявленою спільнотою. Це – простір, що не дає остаточних відповідей, але вимагає фундаментального осмислення: без спрощень, без одноманітних легенд, але з відкритістю до складного, багатошарового минулого та незавершеного сьогодення.

[1] Термін, запропонований авторами статті

Бібліографічні посилання

Ablialimova-Chyihoz, E. (2025). *The Tools of Modern Russian Colonization: The Case of the Bakhchysarai Khan's Palace*. *War in Ukraine. Theological, Ethical and Historical Reflections,* Christina Dietl - Khrystyna Fostyak - Thomas Schulte-Umberg - Olha Uhryn - Noreen van Elk (Eds.). Münster, 30-43. DOI: 10.17438/978-3-402-25102-7

Відкрита лекція «Кримські татари в історії України: як формувати спільну пам'ять про минуле?» (2023, November 13). *Ukrainian Institute Of National Remembrance.* URL: https://www.youtube.com/watch?v=DcVZpBl1iMo

Williams, B.G. (2001). The Ethnogenesis of the Crimean Tatars. An Historical Reinterpretation. *Journal of the Royal Asiatic Society,* 3(3), 329-348.

Бобровський, Т. (Ред.). (2014). *Історико-культурні заповідники. Номінаційні досьє об'єктів культурної спадщини, що запропоновані Україною для занесення до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО*. Відп. за вип. А.І.Звіряка. К., 2014.

Ванієв, Е. (2015). Правові наслідки анексії Кримського ханства Російською імперією у 1783 р. *Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qirimimiz,* 1, 125-133.

Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. *Верховна Рада України. Парламентаризм В Україні.* URL: https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html

Демчук, Р. (2013). Кримський топос у контек сті візантійської/імперської парадигми. *Магістеріум*, 51, 39-47.

Демчук, Р. (2015). Кримський міф у контексті імперської парадигми росії. *Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qirimimiz*, 1, 19-33.

Демчук, Р. (2016). Крим як Храмова гора. *Наукові записки НаУКМА,* 129, 10-17.

Дочу, А. (n.d.). Акчокракли, Осман Нурі Асан-оглу. *Велика Українська Енциклопедія. Персоналії.* URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BA%D1%87%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B8,_%D0%9E%D1%81%D0%BC%D0%B0%D0%BD_%D0%9D%D1%83%D1%80%D1%96_%D0%90%D1%81%D0%B0%D0%BD-%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%83

Папакін, Г. (2015). Джерела кримської історії: до концепції кримського дипломатарію. *Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qirimimiz*, 1, 9-18.

Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях. (2014). За ред. Смолій, В.К.: Ін-т історії України НАНУ.

Іванець, А., Когут, А. (2019). *Кримськотатарський національний рух у 1917-1920 рр. За архівами комуністичних спец- служб*. К.: К.І.С.

Галенко, О. (2004, January 16). Три України, два Крима і одна історія всесвітня. *Українська онлайн бібліотека*. https://lib.in.ua/121233-stattia-try-ukrainy-dva-kryma-i-odna-istoriia-vsesvitnia/

Інформаційне Агентство УНІАН. (2014, December 4). Путін заявив про «сакральне цивілізаційне значення Криму» для Росії. URL: https://www.unian.ua/politics/1017549-putin-zayaviv-pro-sakralne-tsivilizatsiyne-znachennya-krimu-dlya-rosiji.html

Крупина, В. (2021, January 4). Репресії проти кримсько-татарської та української громад у Криму 2014-2019. *Інститут Історії України Національна Академія Наук України. Енциклопедія Історії України*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIu&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=represiji_proty_krymsko_tatarskoji_ta_ukrajinskoji_gromad_u_krymu_2014_2019

Рибалко, А. (2021, February 19). Огляд щодо обмеження функціонування української мови на тимчасово окупованих територіях України. *Уповноважений із захисту державної мови. Головна.* URL: https://mova-ombudsman.gov.ua/oglyad-ukrayinskoyi-movi-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-ukrayini

Урсу, Д. (2023, December 15). Боданінський Усеїн Абдурефійович. *Енциклопедія Сучасної України.*

Людина. URL: https://esu.com.ua/article-35937

Kravchuk, Y. (2024, June 10). *Report Committee on Culture, Science, Education and Media* Ukraine, Alliance of Liberals and Democrats for Europe. Countering the erasure of cultural identity in war and peace [Parliamentary Assembly]. URL: https://rm.coe.int/countering-the-erasure-of-cultural-identity-in-war-and-peace/1680b00420

References

Ablialimova-Chyihoz, E. (2025). *The Tools of Modern Russian Colonization: The Case of the Bakhchysarai Khan's Palace. War in Ukraine. Theological, Ethical and Historical Reflections,* Christina Dietl - Khrystyna Fostyak - Thomas Schulte-Umberg - Olha Uhryn - Noreen van Elk (Eds.). Münster, 30-43. DOI: 10.17438/978-3-402-25102-7

Bobrovskyi, T. (Red.). (2014). *Istoryko-kulturni zapovidnyky. Nominatsiini dosie obiektiv kulturnoi spadshchyny, shcho zaproponovani Ukrainoiu dlia zanesennia do Spysku Vsesvitnoi spadshchyny YuNESKO* [Historical and Cultural Reserves. Nomination Dossiers of Cultural Heritage Sites Proposed by Ukraine for the UNESCO World Heritage List]. Vidp. za vyp. A.I.Zviriaka. K., 2014. (in Ukrainian)

Demchuk, R. (2013). Krymskyi topos u kontek sti vizantiiskoi/imperskoi paradyhmy [The Crimean Topos in the Context of the Byzantine/Imperial Paradigm]. *Magisterium*, 51, 39-47. (in Ukrainian)

Demchuk, R. (2015). Krymskyi mif u konteksti imperskoi paradyhmy rosii [The Crimean Myth in the Context of the Russian Imperial Paradigm]. *Nash Krym = Our Crimea = Bizim Qirimimiz,* 1, 19-33. (in Ukrainian)

Demchuk, R. (2016). Krym yak Khramova hora [Crimea as the Temple Mount]. *Naukovi zapysky NaUKMA,* 129, 10-17. (in Ukrainian)

Dochu, A. (n.d.). Akchokrakly, Osman Nuri Asan-ohlu *[Akchokrakly, Osman Nuri Asan-oğlu*]. *Velyka Ukrainska Entsyklopediia. Personalii.* URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BA%D1%87%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B8,_%D0%9E%D1%81%D0%BC%D0%B0%D0%BD_%D0%9D%D1%83%D1%80%D1%96_%D0%90%D1%81%D0%B0%D0%BD--%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%83 (in Ukrainian)

Dohovory i postanovy prav i svobod viiskovykh mizh Yasnovelmozhnym Yoho Mylosti panom Pylypom Orlykom, novoobranym hetmanom Viiska Zaporizkoho, i mizh heneralnymy osobamy, polkovnykamy i tym zhe Viiskom Zaporizkym z povnoiu zghodoiu z obokh storin Zatverdzheni pry vilnomu obranni formalnoiu prysiahoiu vid toho zh Yasnovelmozhnoho Hetmana Pidtverdzheni 5 kvitnia 1710 roku vid Rizdva Khrystovoho [*Agreements and Resolutions on the Rights and Freedoms of the Military between His Excellency, the Most Honorable Philip Orlyk, newly elected Hetman of the Zaporizhian Host, and the General Officers, Colonels, and the same Zaporizhian Host, with the full consent of both parties. Approved at the time of the free election by the formal oath of the same Most Honorable Hetman. Confirmed on April 5, 1710, from the Nativity of Christ]*. *Verkhovna Rada Ukrainy. Parlamentaryzm V Ukrain*i. URL: https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html (in Ukrainian)

Halenko, O. (2004, January 16). Try Ukrainy, dva Kryma i odna istoriia vsesvitnia [Three Ukraines, Two Crimeas, and One World History]. *Ukrainska onlain biblioteka.* URL: https://lib.in.ua/121233-stattia-try-ukrainy-dva-kryma-i-odna-istoriia-vsesvitnia/ (in Ukrainian)

Informatsiine Ahentstvo UNIAN. (2014, December 4). Putin zaiavyv pro «sakralne tsyvilizatsiine znachennia Krymu» dlia Rosii [Putin Declared the "Sacred Civilizational Significance of Crimea" for Russia]. URL: https://www.unian.ua/politics/1017549-putin-zayaviv-pro-sakralne-tsivilizatsiyne-znachennya-krimu-dlya-rosiji.html (in Ukrainian)

Ivanets, A., Kohut, A. (2019). *Krymskotatarskyi natsionalnyi rukh u 1917-1920 rr. Za arkhivamy komunistychnykh spets-sluzhb* [The Crimean Tatar National Movement in 1917–1920: Based on Archives of Communist Secret Services]. K.: K.I.S.

Kravchuk, Y. (2024, June 10). *Report Committee on Culture, Science, Education and Media Ukraine,* Alliance of Liberals and Democrats for Europe. Countering the erasure of cultural identity in war and peace [Parliamentary Assembly]. URL: https://rm.coe.int/countering-the-erasure-of-cultural-identity-in-war-and-peace/1680b00420

Krupyna, V. (2021, January 4). Represii proty krymsko-tatarskoi ta ukrainskoi hromad u Krymu 2014-2019 [Repressions Against the Crimean Tatar and Ukrainian Communities in Crimea 2014-2019]. *Instytut Istorii Ukrainy Natsionalna Akademiia Nauk Ukrainy. Entsyklopediia Istorii Ukrainy.* URL: http://

resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIu&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=represiji_proty_krymsko_tatarskoji_ta_ukrajinskoji_gromad_u_krymu_2014_2019

Krym: shliakh kriz viky. Istoriia u zapytanniakh i vidpovidiakh [Crimea: The Path Through the Ages. History in Questions and Answers]. (2014). Za red. Smolii, V.K.: In-t istorii Ukrainy NANU. (in Ukrainian)

Papakin, H. (2015). Dzherela krymskoi istorii: do kontseptsii krymskoho dyplomatariiu [Sources of Crimean History: Towards a Concept of a Crimean Diplomatarium]. *Nash Krym = Our Crimea = Bizim Qirimimiz*, 1, 9-18. (in Ukrainian)

Rybalko, A. (2021, February 19). Ohliad shchodo obmezhennia funktsionuvannia ukrainskoi movy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy [Overview of the Restrictions on the Functioning of the Ukrainian Language in the Temporarily Occupied Territories of Ukraine]. *Upovnovazhenyi iz zakhystu derzhavnoi movy. Holovna.* URL: https://mova-ombudsman.gov.ua/oglyad-ukrayinskoyi-movi-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-ukrayini (in Ukrainian)

Ursu, D. (2023, December 15). Bodaninskyi Usein Abdurefiiovych [Bodaninskyi Usein Abdurafiiyovych]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Liudyna. https://esu.com.ua/article-35937 (in Ukrainian)

Vaniiev, E. (2015). Pravovi naslidky aneksii Krymskoho khanstva Rosiiskoiu imperiieiu u 1783 r. [Legal Consequences of the Annexation of the Crimean Khanate by the Russian Empire in 1783] *Nash Krym = Our Crimea = Bizim Qirimimiz,* 1, 125-133. (in Ukrainian)

Vidkryta lektsiia «Krymski tatary v istorii Ukrainy: yak formuvaty spilnu pamiat pro mynule?» [Open lecture “Crimean Tatars in the history of Ukraine: how to shape a shared memory of the past?”]. (2023, November 13). *Ukrainian Institute Of National Remembrance.* URL: https://www.youtube.com/watch?v=DcVZpBl1iMo (in Ukrainian)

Williams, B.G. (2001). The Ethnogenesis of the Crimean Tatars. An Historical Reinterpretation. Journal of the Royal Asiatic Society, 3(3), 329-348. (in Ukrainian)